

Els ateneus avui: entre la institucionalització i les noves sociabilitats

Durant el darrer terç del segle xx, els canvis socials ocorreguts arreu van portar els ateneus a redefinir la seva posició en el context que els acull. El que havia estat una fórmula d'èxit de la sociabilitat més popular va iniciar un procés de revisió cap a altres formes de gestió. De l'adaptabilitat i la creativitat que en va sorgir dependrà la pervivència de l'esperit i la missió d'aquestes entitats.

Text > **RAMON ARNABAT-MATA**, historiador i membre del grup de recerca ISOCAC de la Universitat Rovira i Virgili

Per situar-nos en el present i el futur del món ateneístic català, cal prendre una mica de perspectiva i retrocedir al 1983. Concretament, a l'abril de 1983, en què es va celebrar el III Congrés d'Ateneus de Catalunya a Reus i es va produir un primer relleu generacional a les juntes dels ateneus. Els ateneus s'adonen que per continuar existint han de canviar maneres de fer i les activitats que ofereixen, perquè la societat canvia de pressa i els vells models associatius culturals i recreatius han quedat desfasats, tal com mostren el

decreixent nombre de socis i l'envelliment d'aquests. I, d'altra banda, s'adonen que cal treballar en xarxa. D'aquí sorgeix la proposta de la creació de la Federació d'Ateneus de Catalunya (FAC).

La FAC neix aquell mateix any com una organització de segon nivell, amb la voluntat d'aglutinar el conjunt d'ateneus i entitats culturals que formen el teixit associatiu català. Quaranta anys després, el nombre d'entitats associades arriba a les cent noranta-set, més o menys la meitat de les quatre-centes catorze entitats d'aquest tipus registra-

des. Tal com dèiem el 2015 en el nostre llibre *Ateneus: Cultura i llibertat*, la FAC «ha complert una tasca fonamental de coordinació, impuls i projecció dels ateneus catalans que ha permès el seu manteniment i actualització als nous temps. La Federació ha donat visibilitat a una realitat dispersa i ha aconseguit que el conjunt d'ateneus catalans tingui un protagonisme en la vida social i cultural del país que, d'altra manera, hauria estat impossible o molt difícil. La Federació ha facilitat que els ateneus continuïn essent un element cabdal de la xarxa associativa catalana i, alhora, uns espais de sociabilitat popular que han permès que la ciutadania pugui formar-se, participar i gaudir». Avui podem afegir que la FAC té set delegacions territorials, una de les quals és a Girona.

Saltem deu anys i passem a 1993, any en què se celebra a Vilanova i la Geltrú el IV Congrés d'Ateneus. La majoria dels debats i reflexions van girar entorn dels canvis apreciats en la dinàmica associativa i l'orientació de les activitats de les seccions ateneïstes, ja que els canvis socials albirats la dècada anterior s'havien consolidat. Això obligava els ateneus a eixamplar la perspectiva i deixar de mirar-se el melic.

Aquesta reflexió compartida, elaborada durant les dues darreres dècades del segle xx, va tenir continuïtat durant les dues primeres dècades del

>> Debat territorial de la Federació d'Ateneus de Catalunya (FAC). (Foto: FONDS DE LA FAC)

>> Premis Ateneus 2023. (Foto: FONTS DE LA FAC)

segle XXI amb la celebració del V Congrés entre els anys 2008-2009 i del VI Congrés el 2019. Al llarg d'aquests quaranta anys han desaparegut alguns ateneus històrics; d'altres s'han transformat i adaptat als nous temps (això és el que els ha passat a la majoria dels de la demarcació de Girona), i també se n'han creat de nous, especialment a la demarcació de Lleida. I, a tot plegat, hi hem d'afegir els ateneus i casals populars que també reivindiquen l'herència ateneística catalana.

L'ateneisme avui

L'any 2019, la FAC va publicar les dades dels cent setanta-set ateneus federats en aquell moment, que tenien vuitanta-sis mil socis (al voltant de quatre-cents vuitanta per entitat), amb una edat mitjana de cinquanta-dos anys. A les 12.150 activitats desenvolupades per aquests ateneus durant l'any (teatre, música, cinema, cursos i conferències, exposicions...) hi havien assistit un milió de persones. El 82 % dels ateneus federats tenien cafeteria restaurant; el 78 %, teatre i sales polivalents; el 62 %, sala d'exposicions; el 50 %, arxius; el 38 %, biblioteca, i el 21 %, equipaments esportius. Quant

als ingressos, el 42 % provenia de les quotes dels socis; el 17 %, dels serveis que oferien; el 14 %, de l'Administració pública; el 12 %, d'arrendaments d'espais i serveis; el 5 %, de la venda de productes, i la resta, el 10 %, d'altres conceptes. Aquesta és una radiografia força real del moviment ateneístic català avui.

Si comparem aquestes dades amb les que ens oferien l'estudi de Pere Baltà a l'informe *Els ateneus històrics de Catalunya* (1999), elaborat a finals del segle XX, podem apreciar algunes tendències de l'evolució ateneística a Catalunya durant els dos darrers decennis. Ha disminuït el nombre total d'ateneïstes i la mitjana de socis per ateneu s'ha reduït un 19 %: ha passat de cinc-cents noranta a quatre-cents vuitanta. S'ha mantingut el pes específic de cada grup d'ateneus en funció del nombre de socis i el més important és el d'entre cent i cinc-cents socis, que representa entorn del 57 % del total. També hi ha hagut, malgrat els esforços, un cert envelliment dels socis, i l'edat mitjana ha passat dels quaranta-vuit als cinquanta-dos anys. En canvi, s'ha produït un lleuger augment de la participació de les dones en les juntes: del 33 % al 44 %.

La poca presència de jovent i de dones en el moviment ateneïsta, especialment a les juntes, és una de les principals preocupacions dels ateneus. Pel que fa al rejuveniment generacional necessari de l'ateneïsmes, cal prestar atenció a l'estudi fet per David Nàcher, que, a més d'oferir-ne una excel·lent diagnosi, suggereix algunes propostes per facilitar-lo: canviar-ne les formes organitzatives simplificant-les i eliminant intermediaris, educar en la pràctica associativa i cooperativa els infants i joves, fomentar l'intercanvi d'experiències entre persones d'edats diferents, i oferir oportunitats a les noves demandes i maneres de fer i gestionar la cultura.

Avui, el nombre d'entitats associatives registrades al Principat és de 85.485. D'aquestes, 10.449 són a la demarcació de Girona, una per cada setanta-tres habitants. Alhora, de les 36.990 associacions catalanes que es defineixen com a culturals, 4.211 són a la demarcació de Girona. A Catalunya hi ha quatre-cents catorze entitats que es qualifiquen d'ateneus o casals, cent noranta-set de les quals estan federades a la FAC. A la demarcació de Girona hi ha quaranta-cinc ateneus o

casals registrats i vint-i-sis, més de la meitat (el 58 %), formen part de la FAC.

Si dividim aquestes dades per comarques de la vegueria de Girona, veiem que els vint-i-sis ateneus i casals gironins federats es reparteixen de forma desigual i no sempre en relació amb el total dels que hi ha a cada comarca (vegeu el quadre). Les comarques amb més ateneus són, naturalment, les més poblades, però si atenem el nombre d'ateneus per cada deu mil habitants, les coses canvien. Així, trobem una densitat més alta a les comarques més petites: Garrotxa (0,9 %), Pla de l'Estany (0,9 %) i Ripollès (0,8 %); mentre que a la mitjana de la vegueria hi ha l'Alt i el Baix Empordà (0,6 %). Si ens fixem ara en el percentatge d'entitats federades respecte del total de la comarca, destaquen també la Garrotxa i el Ripollès (100 %), seguides de l'Alt Empordà (67 %).

Problemes i alternatives

Durant aquests quaranta anys s'han produït canvis socioeconòmics i culturals de gran abast, com ara la formació d'una societat orientada al consum cultural individual, aïllat, passiu i cada vegada més virtual. D'altra banda, els ateneus han hagut de compartir i competir amb una àmplia oferta d'activitats culturals generades per les empreses i destinades a produir grans beneficis, i amb una oferta creixent de l'Administració pública de serveis i béns culturals. Tot plegat ha obligat l'ateneisme a replantejar-se els

objectius, l'organització, les activitats i la relació amb els socis, els ciutadans, l'Administració i les empreses culturals. La majoria d'ateneus han optat per la col·laboració entre l'oferta cultural pública, la privada o comercial i l'associativa, tot respectant la seva autonomia.

Els ateneus han de retrobar la seva funció com a espais de sociabilitat que facin possible la trobada, la creació i el debat

L'ateneisme continua tenint un valor estratègic de país per diverses raons: per la seva capacitat de cohesió social, per la connexió entre la gent i el territori i la seva cultura, per la seva creativitat i pluralitat, pel fet de ser un aglutinador i articulador excel·lent de l'energia social i de la societat civil, i pel fet d'oferir espais de sociabilitat i participació. Les quatre columnes que sostenen els ateneus són les persones que en formen part, les activitats que duen a terme, els valors que practiquen i defensen (patrimoni immaterial), i els espais (patrimoni material) de què disposen. Els gairebé cent quaranta mil socis dels ateneus federats, entre el 5 % i el 7 % dels quals intervenen directament en el funcionament dels ateneus, són un capital humà enorme per al país i la cultura. Les més de vint mil activitats diverses que duen a terme anualment els ateneus permeten que un milió i mig de persones puguin crear i produir cultura i gaudir-ne. El patrimoni immaterial (els valors i les pràctiques) i material (els espais) dels ateneus forneixen les comunitats locals d'uns espais de sociabilitat cultural amplis i participatius per a tothom.

La sociabilitat comunitària cultural és el factor clau de l'ateneisme, i els ateneus del segle XXI han de ser capaços de treure les classes populars i mitjanes de la hipnosi mediàtica, del consumisme i del *tantsemenfotisme* tornant-los a oferir cultura en el sentit més ampli, és a dir, que impliqui participació i desenvolupament intel·lectual personal, al mateix temps que afavoreixin la sociabilitat participativa i solidària i trenquin l'aïllament de les persones. Els ateneus han de retrobar la seva funció a principis del segle XXI com a espais de sociabilitat que facin possible el contacte personal, la trobada, la creació i el debat; compartir, donar i rebre. Els ateneus, tot i la seva necessària digitalització, han de continuar sent espais de trobada presencial de les persones i de les idees.

Per acabar, permeteu-me que planteji algunes propostes, resultat de la pràctica i de la reflexió teòrica personal i col·lectiva, per ajudar a inserir els ateneus en la societat catalana de la tercera dècada del segle XXI. Els ateneus han de continuar sent innovadors en les maneres de treballar i en les propostes d'activitats per fer; han de ser capaços de produir continguts i de difondre coneixement i cultura; han d'estar oberts a les comunitats locals i a les seves propostes i iniciatives; han de millorar la comunicació i la difusió de les seves entitats i activitats; han de col·laborar amb l'Administració pública i el sector cultural privat, tot mantenint la seva autonomia; han d'afrontar la transformació digital per garantir la seva projecció; han de treballar en xarxa i teixir aliances dins i fora del municipi, i han d'estar molt compromesos, tant en la teoria com en la pràctica, amb el rejuveniment i la feminització del seu univers social.

Distribució comarcal i federació dels ateneus gironins, 2023

Comarca	Nre. d'habitants	Ateneus i casals	Ateneus × 10.000 hab.	FAC	%
Alt Empordà	141.432	9	0,6	6	67
Baix Empordà	136.719	8	0,6	3	38
Garrotxa	58.716	5	0,9	5	100
Gironès	192.687	10	0,5	5	50
Pla de l'Estany	32.744	3	0,9	1	33
Ripollès	25.445	2	0,8	2	100
Selva	173.947	8	0,5	4	50
Vegueria de Girona	761.690	45	0,6	26	59

Font: ELABORACIÓ PRÒPIA A PARTIR DEL REGISTRE D'ENTITATS DEL DEPARTAMENT DE JUSTÍCIA.